

7. Lysenko, S. (1890), Code of the decisions of the district zemstvo meetings of the Chernigov province for 1886 with the addition of estimates and layouts for 1887, *Zemsky collection of the Chernigov province*, №9-10, Zemskaya printing house, Chernigov, 966 s.

Kotelnitsky N. Publisher activity of liberal earths of the north left boat (60 - 80th XIX cent).

The publication deals with the publishing activity of zemsky liberals in northern Ukraine at the 60-80th stage. The article addresses the main manifestations of the progressive work of oppositionists in the field of publishing. Based on little-known and little-studied sources, the main directions of the work of liberal zemstvo are shown. The author, using the problem-chronological method, methods of analysis and synthesis, deduction and induction, emphasizes the fact that the powerful efforts of the progressives of the Northern Left Bank problems of publicity, publicity, and educational character of the activities of the zemsky institutions of the region were put on the agenda in full voice. A large-scale process and procedures for publicizing not only the journals of meetings of zemstvo meetings and management reports, but also the sets of decisions, decisions, activities and budget documentary reports in the form of estimates began. The practical actions of representatives of the opposition fronts, aimed at ensuring the set objectives of the humanitarian policy of movement, are highlighted. Unpublished to the publishing activity of the zemstvo institutes, it was possible to introduce a wide public reporting of these institutions to their voters, electorate, taxpayers, who financed the budgets of zemstvos; systematize the results of the activity of all zemsky authorities in the region; the means of enlightenment influence the public community of the province on the one hand - teaching the population on the other - to compete for his sympathy in the context of electoral prospects and the struggle with representatives of the supreme power in the field, which, of course, was in favor of zemsky liberals. Great respect deserves the struggle of representatives of the opposition's fronts for leveling the political censorship of zemstvo publications, the full preservation of the autonomous publishing capacity zemstvos region, public opposition to local administrations of state power.

Key words: publishing activity, zemsky liberals, «Zemsky collection of Chernigov province», provincial zemsky typography, constructions of resolutions.

Одержано 23.02.2018.

УДК 94 (477): 371.12 «XIX»

Аліна Клепак
(Чернігів)

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ТА ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ЗЕМСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX СТ.

У статті проаналізовано особливості освітнього рівня та соціального статусу земських вчителів Чернігівської губернії наприкінці XIX ст. Особливу увагу приділено таким аспектам питання, як рівень заробітної плати, причини плінності педагогічних кадрів, соціальні переваги прийняття на службу, вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня.

Встановлено, що грамотних вчительських кадрів для народних шкіл наприкінці XIX ст. на українських землях, які входили до складу Російської імперії, катастрофічно не вистачало. З'ясовано, що одним із найбільш ефективних шляхів вирішення цієї проблеми було проведення з'їздів для учителів з метою підвищення їх кваліфікації.

Ключові слова: Чернігівська губернія, вчитель, земство, початкові школи, педагогічні кадри, освітній рівень, соціальне становище, вчительські курси.

Внаслідок проведення загальноімперських освітніх реформ, в українських губерніях у другій половині XIX ст. різко зросла мережа та кількість земських навчальних закладів. У зв'язку з чим активізувалось питання наявності кваліфікованих вчительських кадрів, серед яких відчувалась катастрофічна нестача. Серед основних причин такої ситуації були: по-перше, низький рівень оплати праці; по-друге, брак нормального житла; по-третє, незадовільні соціально-побутові умови; по-четверте, постійний тиск з боку керівництва.

Питання наявності грамотного педагогічного персоналу в різних навчальних закладах України (середина XIX – початок XX ст.) побіжно розглядали у своїх працях О. М. Іринін [3], Ф. Л. Левітас, О. В. Дудар [4], І. М. Петренко [6], Н. Р. Петрошук [7]. Тема ж суспільного та соціального становища вчителя Чернігівської губернії зазначеного періоду не була предметом їх спеціального вивчення. У зв'язку з цим, у даній статті зроблено спробу висвітлити саме цей аспект проблеми.

Однією з основних проблем тогочасної шкільної справи було те, що викладацький персонал постійно нарікав на своє тяжке, часом безвихідне матеріальне становище [3, с. 79] (див. табл. 1).

Таблиця 1

Рівень заробітної плати педагогічних працівників народних шкіл Чернігівської губернії у 1891 р. [5, с. 118]

Повіти	Вчителя				Помічника			Законовчителя		
	100–200 р.	200–300 р.	300–400 р.	Менше 100 р.	120–150 р.	150–200 р.	Більше 200 р.	До 50 р.	50–100 р.	Більше 100 р.
Суражський	-	3	15	-	1	-	1	-	18	-
Мглинський	-	5	19	-	-	9	-	-	24	-
Стародубський	-	26	-	-	1	-	-	26	-	-
Новозибківський	-	-	15	12	2	-	1	24	1	1
Городнянський	-	27	-	-	-	3	1	27	-	-
Чернігівський	1	26	1	-	-	5	-	23	2	1
Сосницький	-	21	8	-	-	12	1	28	1	-
Н.-Сіверський	-	27	1	1	7	-	-	28	1	-
Глухівський	19	15	9	-	9	2	-	-	43	-
Кролевецький	-	31	3	1	-	-	-	34	-	1
Конотопський	1	7	19	-	-	2	-	-	22	5
Борзенський	-	2	31	-	-	11	3	-	33	-
Ніжинський	4	25	6	-	-	1	12	31	2	-
Козелецький	-	20	9	-	-	9	3	-	29	-
Остерський	2	18	2	5	-	-	-	1	21	5
Всього	27	253	138	19	19	54	22	222	196	14

Аналізуючи дані таблиці 1, бачимо, що станом на першу половину 90-х рр. XIX ст. грошова винагорода для вчителів та вчительок за працю складала в середньому 200–300 руб., помічників – 150–200 руб., законовчителів – 50–100 руб. на рік. Зрозуміло, що такий рівень заробітної плати не міг забезпечити нормальні матеріально-побутові умови проживання. Тому педагогічна служба в середньому тривала від 3 до 4 років, в окремих випадках від 6 до 8 років.

Цікаво, що розмір окладу в окремих повітах залежав від статі. Зокрема, таке практикувалося в Козелецькому (240 руб. чоловіки й 180 руб. жінки), Борзенському (500 й 180), Кролевецькому (232 й 132), Новгород-Сіверському (200 й 150), Городнянському (240 й 216), Суражському (300 й 240) повітах. І лише в Остерському чоловіки й жінки отримували однаково – 240 руб. Щодо інших повітів, то там грошова винагорода залежала від поділу на першорозрядних, другорозрядних вчителів і помічників, або на старших і молодших спеціалістів (в Мглинському). Щоправда, в деяких населених пунктах вчителі користувалися поступовим підвищенням рівня заробітної плати по мірі проходження служби. Так відбувалося в Козелецькому й Ніжинському повітах (20% через 5 років), Глухівському (20% через 3 роки), Стародубському (20 руб. надбавки за кожні 5 років), Мглинському (30 руб. за 3 роки).

Щодо соціального складу, віку та рівня освіти викладацького корпусу, то маємо дані Чернігівської земської емеритальної каси за 1893–1896 рр., які дозволяють зробити відповідні висновки (див. табл. 2).

Таблиця 2

За даними Чернігівської земської емеритальної каси

За станом				
	Чол.	Жін.	Разом	%
Дворян	38	122	160	22
Духовних	43	127	170	24,2
Купців і почесних громадян	59	31	90	12,8
Міщан	62	34	96	13,7
Селян і козаків	113	27	140	20,0
Інших	18	26	44	6,3
Всього	333	367	700	100
За віком				
До 25 років	90	163	253	36,1
25 – 35	167	164	331	47,3
35 – 45	65	37	102	14,6
45 – 60	11	3	14	2,0
Більше 60	-	-	-	-
Всього	333	367	700	100
За освітою				
З вищою	-	3	3	0,4
середньою	39	262	301	43,0
низькою	270	60	330	47,2
Інших (дом. освіта тощо)	24	42	66	9,4
Всього	333	367	700	100

Як бачимо, низький рівень добробуту та несприятливі умови праці призвели до масового залучення в навчальний процес жінок, оскільки більшість чоловіків з часом відмовлялись від посад, мотивуючи це неможливістю утримувати сім'ї. До речі, батьки більше симпатизували вчителям-чоловікам, бо вони забезпечували хорошу дисципліну, а діти більше любили вчительок, убачаючи у них других мам [6, с. 121]. Контингент вчителів (47,6%) і вчительок (52,4%) складала головним чином молоді люди до 35 років, з яких переважна більшість (47,2%) мали низький рівень освіти, значна частина (43%) – середній і лише 3 жінки отримали вищу освіту. Щодо соціального статусу, то 24,2% шкільних працівників були вихідцями із

середовища духівництва, 22% – дворянами, решта – це люди з непривілейованих станів (міщани, селяни, козаки).

Неабиякою проблемою була також ситуація, коли вчитель був змушений працювати з кількома групами учнів одночасно [7, с. 63] (див. табл. 3).

Таблиця 3

Типовий розклад в одній із шкіл Чернігівської губернії

Розклад	I група	II група	III група
1 урок	Письмо	письмова вправа з арифметики	читання
2 урок	Читання	письмо	письмова вправа з арифметики
3 урок	письмова вправа з арифметики	читання	письмо
4 урок	арифметика		

Зрозуміло, що сумлінно виконувати свою роботу за такою схемою було надзвичайно складно. «Заниматься одному учителю со всеми тремя группами очень трудно; заниматься же с тремя группами одновременно прямо-таки невозможно. – пояснював інспектору один із вчителів. – Мыслимо ли например, назначить чтение одновременно? Ведь учитель должен сам следить за чтением каждого ученика, поправлять его ошибки, объяснять, чего ученик не понимает. Итак, чтение должно происходить в каждой группе отдельно. То, что сказано о чтении, можно сказать и об арифметике. Познания каждой группы весьма существенно разнятся между собой. Следовательно, и тут немыслимы одновременные занятия, а нужно заниматься с одной группой, а другим давать самостоятельные работы; это в теории и не трудно, на практике же очень затруднительно распределить занятия так, чтобы с каждой группой заниматься порознь, не оставляя при этом в стороне две другие» [5, с. 112].

На жаль, наприкінці XIX ст. більшість початкових навчальних закладів у Чернігівській губернії (64,4%) змушені були працювати саме так. Адже в 1897 р. із 567 земських шкіл 365 мали 1 вчителя, 182 – 2, і лише 20 – 3 і більше.

Такий стан справ призвів до того, що наприкінці XIX ст. Чернігівська губерньська земська управа поступово приступила до відновлення системи підвищення кваліфікації вчителів, шляхом організації з'їздів, змішаних, загальноосвітніх та педагогічних курсів, а також курсів з окремих предметів та спеціальностей. З 1893 р. передбачалося організувати курси таким чином, щоб за три наступні роки на них побували всі вчителі губернії [2, с. 330]. Так, у 1894 р. на курси приїхало по 12 вчителів з Чернігівського, Городницького, Сосницького, Козелецького і Остерського повітів. У 1896 р. курси відбулись у Борзні, Глухові, Ніжині, Конотопі, Сосниці та Городні. У наступному році на заняттях були присутні вчителі з Новозибківського повіту, через рік – Кролевецького, Суражського, Стародубського та Чернігівського повітів [1, с. 83]. Слід відмітити, що тривалість й програма курсів у кожному повіті відрізнялась залежно від фінансування, матеріально-технічної та викладацької бази.

Отже, на основі наведених даних можна зробити обґрунтований висновок про те, що у другій половині XIX ст. викладацький корпус народних шкіл Чернігівської губернії складався з осіб, які належали до різних соціальних груп, малий різний рівень освіти, а також фахової підготовки. Одним із шляхів вирішення цих проблем стало проведення педагогічних курсів. Але навіть такі дії влади суттєво не вплинули на ситуацію в цілому, оскільки, як і раніше, соціальне становище вчителя було вкрай ненадійним, що призводило до відпливу кваліфікованих кадрів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бадья Л. Хронологія проведення земствами України літніх вчительських курсів (друга половина XIX – початок XX ст.) // Історико-педагогічний альманах. 2009. Вип. 1. С. 81–86. URL: <http://ipa.udpu.org.ua/article/view/15196> (дата звернення: 04.03.2018)
2. Журнали засідань Черниговского губернского земского собрания XXX очередной сессии 1894 г. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1895. С. 330.
3. Ирнин А. М. Черниговщина. История, естественное и экономическое описание края. Чернигов, 1919. 156 с.
4. Левітас Ф. Л., Дудар О. В. З історії становлення системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (II половина XIX ст. – 1939 р.) // Освітологічний дискурс. 2010. № 2. С. 91–104.
5. Описание Черниговской губернии: у 2 т. / сост. А. А. Русовым. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1899. Т. II: Население, образование, дороги, ярмарки, промышленность. 377 с.
6. Петренко І. М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884–1917 рр.): монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 161 с.
7. Петрошук Н. Р. Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2016. 250 с.

REFERENCES

1. Bad'ya, L. (2009), «Khronolohiya provedennya zemstvamy Ukrainy litnikh vchytel's'kykh kursiv (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)» [Timeline holding of summer teacher courses by zemstvos in Ukraine (the second half of the XIX – beginning of the XX century)], *Historical and pedagogical almanac*, vol. 1, pp. 81–86. Available at: <http://ipa.udpu.org.ua/article/view/15196> [Accessed 04.03.2018].
2. «Zhurnaly zasedaniy Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobraniya XXX ocherednoy sessii 1894 g.» [Journals of the meetings of Chernihiv Governorate zemstvo council XXX regular session for 1894] (1895), Typography of Governorate zemstvo, Chernihiv, p. 330.
3. Irinin, A. M. (1919), «Chernigovshchina. Istoriya, estestvennoe i ekonomicheskoe opisanie kraja» [Chernihiv. History, natural and economic description of the region], Chernihiv, 156 p.
4. Levitas, F. L. & Dudar, O. V. (2010), «Z istoriyi stanovlennya systemy pidvyshchennya kvalifikatsiyi vchyteliv v Ukraini (II polovyna XX st.–1939 r.)» [History of the establishment of teacher training in Ukraine (the second half of the nineteenth century – in 1939)], *Educational discourse*, no 2, pp. 91–104.
5. Rusov, A. A., comp. (1899), «Opisanie Chernigovskoy gubernii» [The description of Chernigiv province], Typography of Governorate zemstvo, Chernihiv, vol. 2. The population, national education, roads, fairs, the industry, 377 p.
6. Petrenko, I. M. (2008), «Tserkovnoparafiial'ni shkoly Livoberezhnoyi Ukrainy v systemi osvityn'oyi polityky uryadu Rosiys'koyi imperiyi (1884–1917 rr.)» [Left-bank Ukraine parish church schools in the educational government policy system of tsarist Russia (1884–1917)], RVV PUSKU, Poltava, 161 p.
7. Petroshchuk, N. R. (2016), «Rozvytok systemy pidvyshchennya kvalifikatsiyi vchyteliv narodnykh shkil v Ukraini druhoyi polovyny XIX – pochatku XX stolittya» [Development of training teachers of public schools in Ukraine the second half of the XIX – beginning of the XX century], Ph.D. thesis, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 250 p.

Klepak A. Social structure and educational level of zemstvo teachers of Chernihiv province in the late XIX centuries.

The article analyzes the peculiarities of the educational level and social status of Chernihiv province zemstvo teachers in the late XIX centuries. Focuses on the conditions of the level of wages, the causes of the fluidity of teaching staff, the social benefits of recruiting, the requirements for educational and qualification levels.

Installed that at the end of the XIX century on the Ukrainian land that was part of the Russian empire was lack of qualified teaching staff for public schools. It was found that one of the most effective ways to solve this problem was to hold congresses for teachers to improve their qualifications.

Keywords: Chernihiv province, teacher, zemstvo, elementary schools, teaching personnel, educational level, social status, courses for teachers.

Одержано 22.12.2017.